

Arbejdererindringer. Nogle kilde- kritiske og metodiske betragtninger

AF FLEMMING MIKKELSEN

På baggrund af den stigende interesse for at indsamle erindringsstof fra arbejderbefolkningen gør cand. mag. Flemming Mikkelsen her status over, hvad der er gjort herhjemme på dette område og drøfter de metodiske problemer, der rejser sig ved indsamling og benyttelse af dette materiale.

Indenfor de sidste år har studiet af industrialiseringen i Danmark taget et kraftigt opsving, som først nu er ved at forplante sig til socialhistorien.¹ For den sociologisk orienterede historiker gælder det om at erkende, beskrive og forklare de sociale og socio-politiske forandringer, samt samfundets voksende sociale differentiering og de dermed forbundne institutionelle og organisatoriske forandringer. En vigtig kilde til indsigt på dette område er arbejdererindringerne, om hvis erkendelsesværdi Wolfram Fischer² har sagt at »man muss nur die Memoiren früher Fabrikarbeiter aufmerksam lesen, und man wird Abgrenzungen solcher Art auf Schritt und Tritt finden, nicht nur die bekannten zwischen gelernten und ungelernten Kräften, sondern auch solche nach Herkunft, Nationalität, Sprache, Konfession und Bildung, vor allem aber nach Arbeitsfunktion, Leistung und Einkommen«.

Rundt om i arkiver og museer ligger et stort og indtil videre næsten ubenyttet erindringsmateriale, som kan bidrage væsentligt til industrialismens socialhistorie herunder arbejderklassens og arbejderbevægelsens historie. At anvende denne kildegruppe volder imidlertid store kildekritiske og metodiske problemer, som alene kan løses gennem et tværfagligt arbejde mellem historikere, sociologer og etnologer, for ikke alene er det nødvendigt at få et overblik over, hvad der foreligger på nuværende tidspunkt,³ det haster også med, at forskerne selv går i gang med at indsamle erindringsmateriale både ud fra mere almene sociale problemstillinger, men også når det drejer sig om helt specielle ofte lokalt afgrænsede forskningsområder. Det følgende skal tjene som en oversigt samt en vejledning i nogle af de generelle kildekritiske og metodiske problemer, man støder på ved anvendelsen af materialet. Desuden er disse betragtninger blevet sat ind i nogle større rammer omhandlende en analyse af arbejderklassen og arbejderbevægelsen i lyset af sociale forandringer.

I. Lokalhistoriske arkiver og kulturhistoriske museer

Med henvisning til en voksende almen kulturel samt forsknings- og undervisningsmæssig interesse for det industrielle miljø udsendte Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv d. 22/9 1975 en opfordring, til samtlige landsarkiver, lokalhistoriske arkiver og kulturhistoriske museer (ialt 280), om at udarbejde en registrant over, hvad de måtte sidde inde med af erindringsmateriale (herunder båndinterviews) omfattende alle befolkningsgrupper, således at begrebet arbejdererindringer kunne defineres i relation til de indkomne oplysninger.

Registranten skulle helst, foruden angivelse af erindringskriverens navn, erhverv, adresse og alder ved tidspunktet for afleveringen, indeholde oplysninger om dennes faders samt hustruens/mandens faders erhverv, og hvis det lod sig gøre en kort redegørelse for beretningens indhold. Desuden bad vi om en nærmere omtale af selve indsamlingsarbejdet og i særdeleshed indsamlingsmetoder (interviewteknik, indbydelsens og spørgeskemaets ordlyd), når det drejede sig om arbejdet med selv at skabe materiale.

Indtil videre (d. 1/12-75) er der indkommet ca. 120 besvarelser,⁴ ud fra hvilke jeg i det følgende vil søge at formidle nogle indtryk af det arbejde, der foregår ude i de lokalhistoriske institutioner.

Det samlede billede er, at der gøres et stort og til stadighed løbende arbejde for at indsamle erindringer, der kan belyse det lokale kulturmiljø, herunder fremdeles forskellige sider af den daglige tilværelse, men også oplysninger om arbejdslivet, de lokale fagforeninger og strejkebevægelser er kommet med.

Selve formen for indsamlingen af materiale kan indeles på følgende måde:⁵

- a. Indsamling af eksisterende materiale.
- b. Indsamling i forbindelse med en af kommunen udskreven konkurrence.
- c. Indsamling ved interviews og spørgeskemaer.
- d. Strukturerede målrettede undersøgelser.

Punkt a, behøver ikke nogen videre forklaring. Her søger arkivarerne at få den lokale befolkning til at aflevere forskellige genstande, som kan være af kulturhistorisk interesse så som gamle arbejdsredskaber, dagbøger, skudsmål-bøger, billeder og altså også levnedsskildringer. Indsamlingen i forbindelse med en konkurrence former sig ved at kommunen stiller et præmiebeløb til rådighed for de bedste besvarelser. Interviewoptagelser er den for tiden mest anvendte måde at tilvejebringe erindringer på. Arkiv- og museumspersonalets store og ofte personlige kendskab til omegnens beboere gør det muligt

at komme i forbindelse med såkaldte »gode fortællere«. En del interviews er optaget som led i dialektforskningen, hvor man har søgt at bevare tale-måde og fortællerform. Dertil kommer en del lokale foredrag og møder optaget på bånd. De negative sider ved denne form for indsamling er, at en gennemgang af båndmaterialet tager tid og er vanskeligt at overskue, hvortil kommer at en hel del arkiver sidder inde med bånd til flere hundrede timer, om hvis indhold der kun foreligger nødtørftige henvisninger.

Interviewene og spørgeskemaerne koncentrerer sig om den daglige tilværelse, som den har formet sig i barndoms- og ungdomsårene. Et eksempel på spørgeskemaformen taget fra Hvidovre lokalhistoriske arkiv anføres her:

Hvordan deres daglige tilværelse har formet sig i årenes løb
Hvordan man boede
Hvilken mad man spiste
Arbejdsforhold – arbejdstid og løn
Fritiden og hvordan man tilbragte den
Familiefester og andre begivenheder

Hvortil det bemærkes »at det vil være af betydning, at disse erindringer skrives i hånden, og at den personlige stavemåde og formulering bibeholdes«.

Det strukturerede målrettede indsamlingsarbejde betjener sig både af interviews og spørgeskemaer, men adskiller sig ellers fra den foregående ved enten at sigte på nogle udvalgte emneområder eller f. eks. et specielt beboelseskvarter, hvis historie søges belyst ud fra forskellige kildegrupper bl. a. erindringer. Et eksemplarisk og et i sig selv interessant bevis herpå er det arbejde, som udføres på museet på Sønderborg Slot.

Museets etnologiske undersøgelser sigter på områder, der ikke dækkes af Nationalmuseet (jvf. afsnit III). Som de vigtigste fremstår a) kostforhold b) leg og legetøj c) festskikke d) fremmedarbejdere (d. v. s. krigsfanger) og deres integration i lokalbefolkningen under 1. verdenskrig.

Erindringsmaterialet er på de fire nævnte områder indsamlet ved spørgelister og interviews, hvis meddelere er fra forskellige sociale miljøer, af ulige køn og nationalitet. Herunder er indbefattet arbejdere fra by og land. Til dette kommer, at museet 1971–3 gennemførte en interviewundersøgelse i Harbogade, et af Sønderborgs saneringskvarterer. Gadens ca. 80 husstande, af hvilke de fleste var arbejdere, blev opsøgt og interviewene skete ud fra åbne spørgelister. Hovedsigtet var at belyse, hvorledes beboere i saneringskvarteret oplevede deres egen situation.⁶

II. Københavns stadsarkiv. Pensionistmemoirer

I maj måned 1969 udsendte magistratens 3. afdeling (borgmester Børge H. Jensen) en indbydelse (se appendix A) til samtlige pensionister i Københavns kommune om at nedskrive og indsende erindringer om deres barndom og ungdom i København. For at opnå en så stor tilslutning som muligt udsattes en række præmier til deling blandt de bedste forfattere og som sidste frist for indsendelsen fastsattes d. 31. august 1969. Nogle uger før fristens udløb udsendtes en meddelelse via pressen, der foruden at fortælle om nogle sider af det indkomne materiale, opfordrede flere til at skrive og specificerede samtidig nogle emner (skole- og læretid) man fra komiteens side ønskede yderligere uddybet. Ved fristens udløb var der modtaget ca. 1850 levnedsskilddringer, føjes dertil de senere indkomne når man op på et samlet antal af ca. 2000. Beretningerne varierer meget i omfang, fra 1 til 200 sider, medens de fleste ligger mellem 10–20 sider, af disse er ca. 1/5 maskinskrevet.

For at fremme åbenheden og for at undgå diskretionsbrud blev det bestemt, at erindringerne ikke måtte stilles til rådighed for offentligheden uden forfatternes samtykke de første 25 år, alene forskere kunne gennem forudgående henvendelse til borgmesteren og stadsarkivaren få adgang til materialet.⁷ Efter arkiveringen og bedømmelsen af det indsendte materiale, er det, med en undtagelse, ikke blevet underkastet nogen videre registrering eller gennemarbejdning. Foruden et navneregister, der henviser til kodenummeret, er der som grundlag for præmiebedømmelsen opstillet et register omfattende ca. 150 personer, hvori der gives en meget kortfattet karakteristik med omtale af beretningens indhold samt dens litterære beskaffenhed. Udvælgelsen af de 150 personer er sket dels ud fra beretningens længde, dels ud fra den litterære kvalitet og i hvor høj grad beretningen er med til at give et detaljeret indblik i forfatterens miljø.

Udover de to omtalte navneregistre foreligger der et emneregister med ca. 300 stikord indbefattet stednavne, sociale forhold, hospitalsvæsen, skoleforhold, lege, arbejdsforhold, arbejdsløshed, asyler, børnehjem, fattiggårde, husdyr, husholdning, forskellige erhverv, militærtjeneste, originaler, transportmidler etc. etc. Registret bygger på en overfladisk gennemgang af de indkomne beretninger, det har væsentlige mangler ang. emneområder og henvisninger.

En undtagelse danner i denne henseende skoleforholdene. Ved siden af den udsendte pressemeddelelse, hvor komiteen lagde særlig vægt på at få mere detaljerede oplysninger, har stadsarkivar dr. phil. Sigurd Jensen, med erindringsmaterialet som hovedkilde, skrevet om de københavnske betalings- og friskoler i tiden fra århundredskiftet og indtil 1. verdenskrig.⁸

En socioøkonomisk opdeling af materialet viser, at arbejderklassen defineret som ufaglærte og faglærte arbejdere tillige med kvinder, der havde været gift med en person fra disse kategorier, alt i alt omfatter ca. 500–600 personer, medregnes herefter mestergruppen, når vi op på et antal af ca. 1000–1100 personer. Overraskende nok er der også et antal erindringer ca. 100 fra de befolkningsgrupper, som normalt betegnes som stående »uden for klasserne« d. v. s. enlige mødre (fra arbejderklassen) med børn (forefindes i et stort antal p. g. a. mandens tidlige død), prostituerede, subsistensløse o. a.

En af de væsentligste årsager til at vi sidder inde med et så stort antal memoirer fra de lavere samfundsgrupper, kan skyldes, at det ikke er en psykologisk viden om sin egen klasses og/eller gruppes voksende status (bemærkes ofte i offentliggjorte arbejdererindringer), men derimod en ydre opfordring, der har virket igangsættende overfor de betragtninger, de fleste mennesker har gjort sig om at nedskrive deres erindringer. Heraf følger også, at kun de færreste giver direkte udtryk for nogen egentlig kollektiv og klassebevidst adfærd, skønt som det fremgår gang på gang, at de fleste har haft et overordentligt nært forhold til fagbevægelsen og socialdemokratiet.

For de fleste erindringer gælder, at hovedvægten i beskrivelsen er lagt på barndoms- og ungdomsårene, det vil sige, at det bliver perioden 1900–1915 som fyldigst lader sig beskrive. Kun få beretninger lægger et fuldkomment livsløb for dagen.

Forfatterens geografiske oprindelse vidner om, at skønt de fleste skildrer forholdene i København, har en del gennemlevet en del år på landet eller i en provinsby.

Et måske ikke overraskende men ihvertfald for historieforskningen opmuntrende resultat er det store antal kvindelige erindringsforfattere ca. 60 %. Materialet tillader at vi nærmer os kvinderne som socialhistorisk gruppe på en langt mere detaljeret og forstående måde end tidligere.

En almen indholdsanalyse af erindringsmaterialet viser, at beretningerne i første række egner sig til detailstudier, som kan give os et mere nuanceret billede af periodens sociale forhold og forskellige miljøer. Således følger vi på nært hold familielivet, omgangsformerne, skoleforholdene, læretiden, de første arbejdspladser etc., foruden de mange memoirer, der vidner om store befolkningsgruppers liv på tærsklen til sultegrænsen, med ustandselig tilbagevendende problemer som sult, sygdom, drikkeri, død og arbejdsløshed. Erindringerne påviser, at mange fra arbejderklassen levede under miserable sociale betingelser, men samtidig formidler de et indtryk af de små men uhyre væsentlige forskelle hvad angår livsførelse og holdning, der herskede mellem faglærte- og ufaglærte arbejdere og mellem arbejdere, der konstant var

truet af eller gik arbejdsløse og dem som på længere sigt havde fast arbejde og dermed en vis social sikkerhed.

Men før disse relationer og holdninger lader sig trække frem i lyset, er det nødvendigt at se på de tendenser, materialet er behæftet med. Sigurd Jensen har sammenfattet sine kildekritiske betragtninger på følgende måde: »Mange er forbitrede opgør med en svær barndom og ungdom, andre derimod ser barndommen, herunder også skolegangen, gennem et rosenrødt skær, men det er nu de færreste, adskillige berettere foretager efterrationaliseringer, og mange har svært ved at holde detaljerne ude fra hinanden. Det er jo nu engang ældre mennesker, der skriver. Det sproglige volder også sine vanskeligheder. Det har ikke sjældent knebet med at få sætningerne formet, så meningen blev helt klar. Endelig glemmer mange, at meddele helt selvfølgelige ting, som f. eks. hvornår de er født, hvilken skole de gik i o.lign. Memoire efter Memoire må lægges til side som værende af liden eller ingen interesse, fordi forfatteren holder sig til almindeligheder blandt de ca. 1900 behandlede beretninger er der et par hundrede, der virkelig giver noget, d. v. s. giver præcise oplysninger, det gælder med hensyn til skolehistorie, og det skal nok også vise sig at gælde med hensyn til mange andre områder, der kan belyses af erindringen.«⁹

Om arbejdererindringerne i særdeleshed gælder, at de koncentrerer sig om den personlige omverden (familien, boligen, enkeltstående begivenheder) og kun sjældent giver udtryk for en egentlig livsholdning eller abstraktion i forhold til omverdenen. En sådan filosofisk-sociologisk synsvinkel er det derimod ikke ualmindeligt at træffe hos berettere, som står uden for arbejderklassen. Det bliver derfor nødvendigt for socialhistorikeren fra arbejdererindringerne at fremdrage det immanente sociologiske, med andre ord han må arbejde sig frem mod at klarlægge normstrukturen indenfor klassen eller den enkelte socioøkonomiske gruppe. Først da er det nemlig muligt at få en forklaring på så vigtige fænomener som fagforeningernes opkomst og karakter, strejker, partidannelser, forholdet til arbejdsgiveren o. s. v.

Overfor disse typiske arbejderproblemer og egentlige historiske dynamiske aspekter svigter kildematerialet fuldstændigt. Kun yderst sjældent gives der nogen udførlig beskrivelse af f. eks. strejker, som regel antydes de kun, parti- og fagforeningsarbejde forbigås selv af det store antal personer, om hvem man ved, at de har været aktive indenfor disse organisationer.

Er den slags forhold af beretteren blevet opfattet som værende for selvindlysende og selvfølgelig og dermed af ringe interesse for andre? Det er vanskeligt at besvare, men et er ihvertfald givet, ordlyden af den i maj måned 1969 udsendte indbydelse må bære en del af skylden. I indbydelsen opfordredes pensionisten til at lægge vægt på årene omkring århundredskiftet,

dernæst at se på forskellene dengang og i dag og endelig tilskyndedes de til at skrive om begivenheder, som havde gjort et særlig stærkt indtryk på dem. Resultatet er blevet alt for mange intetsigende fremstillinger præget af store erindringsforskydninger. Nogle få og mere præcise spørgsmål kunne sikkert have forbedret materialets kildeværdi betydeligt. Ganske kort kan det siges, at kildematerialets ydre kriterier på mange områder virker lovende, medens indholdsanalysen, ud fra en historikers synsvinkel, kraftigt beskærer materialets anvendelighed.

III. Nationalmuseets 3. afdeling

A. Nationalmuseets industri-, håndværker- og arbejderundersøgelser¹⁹

I begyndelsen af 1951 iværksatte Nationalmuseets 3. afd., under ledelse af museumsinspektør David Yde-Andersen, en indsamling af arbejdererindringer skrevet ud fra nogle i forvejen udsendte spørgelister (se appendix B). Kontakten med de gamle berettere opnåedes dels ved en almen opfordring gennem dagspressen og fagbladene (første gang i begyndelsen af 1951, anden gang i slutningen af 1953), dels ved at en af undersøgelsens medarbejdere opsøgte beboerne i De gamles By, i aldersrenteboliger og stiftelser og opfordrede dem til at skrive om deres liv og arbejde. Udover de skriftlige levnedsskildringer, som i dag er nået op på et antal af ca. 4000, blev der optaget over et halvt hundrede kilometer stålband af nogle af de bedste fortællere, for derigennem at bevare deres sprog og fortællerform. Dertil kom en del nye og gamle film og billeder fra hjemmene og fra forskellige industri-virksomheder.

Målet for undersøgelserne skulle være et kulturhistorisk supplement til de historiske fremstillinger af arbejdernes fagorganisatoriske og politiske udvikling. Arbejdsmetoderne overtoges som D. Yde-Andersen udtrykker det »direkte fra folkelivsforskningen. Forskel var der kun i målsætningen, for der hvor folkelivsforskningen registrerede det levende liv for at finde frem til traditionerne, som vidner om svundne slægters liv, registrerer undersøgelserne livet for dettes egen skyld«.

Nøglen til det skriftlige materiale, i alt omkring 1000 erindringer, indeholder fgl. oplysninger: 1) Navn 2) Adresse (sidste opholdssted) 3) Kode-nummer 4) Fødested 5) Selvopgiven stillingsbetegnelse 6) Kort beskrivelse af indholdet (med sideangivelse).

De fleste berettere må anses for at henhøre under gruppen håndværks-fag, og skønt begreberne håndværker og arbejder ofte greb ind i hinanden,

er der en klar overvægt af faglærte arbejdere. De fleste af disse havde etableret sig som håndværksmestre og har på et eller andet tidspunkt været tilknyttet fagbevægelsen eller mesterforeningerne, gruppen som helhed har altså været opadgående mobil. Denne skæve repræsentation, beror for en stor del på, at opfordringen til at skrive udsendtes gennem fagpressen, tillige med, at håndværksmestrene havde noget at skrive om, og at de p. g. a. et vist administrativt arbejde var vant til at formulere sig skriftligt. Yde-Andersen bemærker også, at vi blandt håndværksmestrene finder mange af de bedste meddelere om arbejdernes forhold, »de havde selv i deres svendetid med liv og lyst taget del i arbejdernes faglige og politiske organisationsarbejde, men var i kraft af deres personlige egenskaber endt som mestre«.

Parallelt med den sociale opadgående mobilitet kan der observeres en geografisk mobilitet fra land til by. De fleste gennemlevede deres barndom og en del af læretiden på landet for siden at aflægge svendeprøve og etablere sig som mestre i byerne; ca. 2/3 af beretterne er fordelt på henholdsvis hovedstaden, købstæderne og stationsbyerne.

Som grundlag for en vurdering af vidneværdi og anvendelsesområde fremgår, at skildringerne hovedsagelig dækker barndommen, læreårene (koncentreret om det personlige forhold til læremesteren og de øvrige ansatte), vandre- og soldatertiden, medens den følgende tid er mere diffust beskrevet (de ældste meddelere er født 1870 og begyndte læretiden ca. 1885). Den begyndende arbejderbevægelse er derfor kun beskrevet i få ord, og udviklingen i firserne er underkastet store erindringsforskydninger. Alligevel er der en del spredte oplysninger om arbejdet indenfor de politiske og faglige organisationer.

Går vi herefter over til at sammenligne de indkomne besvarelser med de i vejledningen stillede spørgsmål (jvf. appendix), ses den gennemgående tendens at være, at erindringerne langsomt fjerner sig fra de ledende spørgsmål for mere og mere at koncentrere sig om helt private oplevelser. Resultatet bliver, at arbejdsårene hvor den enkelte konfronteres med centrale arbejdsmarkedsproblemer, kun svagt aftegner sig i materialet. Den væsentligste årsag er at finde i selve spørgeskemaets udformning og den valgte indsamlingsprocedure. En sammenligning med det af Edvard Bull udarbejdede spørgeskema (se appendix C) til arbejdere indenfor det norske papirindustriarbejderforbund, skulle kunne anskueliggøre dette. – Medens man fra Nationalmuseets side har lagt særlig vægt på barndoms- og ungdomstiden og dertil føjet et væld af detaljerede spørgsmål om det daglige liv, har E. Bull i færre men klarere spørgsmål fremhævet arbejdslivet herunder den enkeltes forhold til og holdning overfor arbejdsprocessen, arbejdskammeraterne, fagforeningerne og arbejdsgiverne. Og hvad der kan forekomme allervigtigst, han er

ikke stoppet ved den indkomne besvarelse, men med et givtigt resultat, fået en brevvæksling i gang med beretterne.

En sammenligning med de københavnske pensionistmemoirer viser at der i det store og hele er tale om to forskellige samfundsgrupper. Hvor københavnermemoirerne – mindre fyldigt og klart – giver et billede af faglærte og ufaglærtes hårde livsvilkår i en storby under industriel vækst, fremdrager Nationalmuseets undersøgelser en opadgående mobil gruppe med større geografisk spredning foruden en vis kronologisk forskydning, så mulighederne for at lade de to indsamlinger supplere og støtte hinanden skulle være til stede.

B. Nationalmuseets etnologiske undersøgelser (NEU)¹¹

Med direkte forbillede i foregangslandet Sverige (Nordiska Museets Etnologiska Undersökningar, oprettet 1928), udarbejdede Nationalmuseets 3. afd. i løbet af 1939 en serie spørgelister om folkedragtens hovedtøj, en fremgangsmåde der senere er blevet fulgt op af gentagne fyldige spørgelister med emner som bagning, by- og gildeslag, vandforsyning, tyende, død og begravelse, forlovelse og bryllup etc. så der i dag er arkiveret ca. 190.000 sider optegnelser. Samtidig har Nationalmuseet oparbejdet et kontaktnet af gode meddelere. Herudover har museets personale foretaget begrænsede førstehåndsoptegnelser i marken, såkaldte punktundersøgelser d. v. s. dybtgående lokalt afgrænsede undersøgelser.

Hovedsigtet med forskningsarbejdet og dermed også materialeindsamlingen har været at kortlægge den danske bondekultur. Det vil i første række sige forbindelsen mellem det økologiske miljø og kulturen samt udviklingen i samspillet mellem det lokale samfund og det omgivne makrosamfund. Datindsamlingen har derfor skulle tjene til analyse af den lokale differentiering, senere er synsvinklen udvidet til også at omfatte den sociale differentiering.

Den grundlæggende metode for NEU's arbejde har været, »at ethvert fænomen måtte bedømmes både som resultat af en historisk udvikling og ud fra funktion og miljø«. Den historiske udvikling er søgt klarlagt ud fra literære og arkivalske kilder, »medens funktion og miljø måtte belyses ved hjælp af oplysninger fra de folk (meddelere), som havde levet i miljøet og udført funktionen«. I spørgelisten har man derfor foruden at samle sig om redskabet eller skikken samtidig søgt denne indpasset i en sammenhængende miljøbeskrivelse.

Udvælgelsen af meddelere er sket ud fra en detaljeret og udførlig spørgeliste, således at dårligt formulerede og folk med en overfladisk viden er ble-

vet sorteret fra. Følgerne har været, at de med en højere lokal social status er overrepræsenteret.

For bedre at kunne kontrollere og udøve kildekritik¹² overfor de indsendte besvarelser, men også for at se besvarelsen i en større miljømæssig sammenhæng, har NEU, foruden selve besvarelsen fået meddeleren til at give en beskrivelse sit levnedsløb.

Spørgelisterne er, som allerede anført, meget omfattende, nogle når op på mellem 40 og 50 sider. Ser man på indholdet er det slående, hvor mange af spørgsmålene, der kan besvares med et ja/nej eller en talangivelse, og hvor få der eksplicit eller implicit kræver angivelse af stemninger, holdninger og meninger. Alligevel er det muligt mellem de mange spørgsmål at finde en for socialhistorikeren vigtig synsvinkel, som f. eks. dette udkast taget fra spørgelisten om død og begravelse: »Kom skellet mellem rig og fattig, gårdmand og husmand, frem i forbindelse med begravelsesringningen? Fortæl nærmere om hvorledes forskellen viste sig«. Dette er en undtagelse og alment må det siges, at materialet som helhed gennem sin minutiøse registrering af en ydre adfærd alene ved en etnologisk og sociologisk metodebehandling kan bidrage til en tolkning af nogle historiske hændelsesforløb.

Journaliseringen af det indgående materiale er foretaget på flg. måde: 1) hovedjournal hvor hver enkelt optegnelse fortløbende nummereres, 2) meddelerregistret, her anbringes meddelerne alfabetisk og på hver meddeler kort registreres optegnelser (emne grupper, antal blade, dato) 3) topografisk register, hvor kortene er anført efter sogn, samt emner fra selvsamme sogn; en eksemplarisk registrering og let tilgængelig nøgle til et stort materiale. For at give læseren et indtryk af de emnegrupper indenfor hvilke Nationalmuseets 3. afd. arbejder, anføres her samtlige hovedgrupper:¹³

A Natur	K Husholdning
B Mennesker	L Tekstiltilvirkning
C Befolkning	M Tekstiler
D Stat og samfund	N Dragter
E Samfærdsel	O Genstande til personlig brug
F Næringsliv	P Arts- og typebestemmelige genstande
G Vare- og pengeomsætning	Q Helt ubestemmelige genstande
H Bebyggelse	R Forfalskninger
I Bygninger og husbygning	S Udgravninger
J Inventar	T Museumshistorie

Årsagen til at jeg i en artikel, hvis hovedsigte er arbejdererindringer, medtager NEU's meddelervirksomhed, ligger dels i at NEU's aktiviteter har ført

til en indsamling af materiale som måske ikke i sin form svarer til, hvad der normalt opfattes som hørende ind under begrebet erindringer, men alligevel indeholder mange af de samme oplysninger og metodisk kun underkastes samme procedure, dels at der faktisk foreligger et antal arbejdererindringer, som er forholdsvis lette at opspore v. h. a. personregistret.

Endelig skal det påpeges, at for at nå til bare en delvis forståelse af de sociale forandringer, som fulgte med den industrielle vækst og voksende urbanisering – som følge af indvandring til byerne – er det nødvendigt til bunds at analysere det miljø og den sociale struktur, som disse mennesker kom fra og derfor også var bærer af.¹⁴

IV. Almene kildekritiske og metodiske problemer ¹⁵

Efter den mere detaljerede og konkrete fremstilling og analyse af erindringsmaterialet med særlig henblik på arbejdererindringer, er det nødvendigt at se om materialet kan bidrage til en mere udførlig og videnskabelig studie af arbejderklassens og arbejderbevægelsens historie. Det gælder med andre ord om at komme ud over og bag ved udviklingens politisk-ideologiske aspekter, for i stedet at lægge vægten over på de involverede psykologiske og sociologiske realiteter. Dette metodiske sigte betyder i snævrere forstand, at vi kan pege på nogle grundlæggende og retningsgivende problemområder ud fra hvilke beretningernes vidneværdi bør prøves:

- a. Arbejderens livsholdning og syn på sin egen sociale placering
- b. Forholdet til arbejdsgiveren
- c. Forholdet til arbejderpartierne og fagforeningerne
- d. Arbejderens holdning til arbejdssystemet, herunder arbejdstid og løn
- e. I hvor høj grad arbejderen var statusorienteret (individualistisk prestigeorienteret) eller klassebevidst (kollektivistisk solidarisk)
- f. Var arbejderens samfundssyn dikotomisk eller hierarkisk, konflikt- eller harmoniorienteret.

Disse problemområder må anses som værende fundamentale for en nærmere forståelse af fagforeningernes vækst og interne struktur, arbejdernes holdning til og placering i parti- og organisationssystemet, samt graden af mobilisering og intergration i samfundet, men heller ikke strejker og andre protestvælgelser er det muligt at forklare uden en holdningsanalyse.

Om det danske erindringsmateriale overhovedet egner sig nævneværdigt

til en sådan påkræven analyse fremgår af beretningernes repræsentativitet i videre og snævrere forstand. Ved repræsentativitet i videre forstand forstår jeg materialets strukturering ud fra nogle socioøkonomiske og geografiske kriterier og følgende muligheder for at klarlægge den sociale differentiering indenfor arbejderklassen. Disse betingelser synes på mange områder at være opfyldt især p. g. a. det store antal erindringer.

Disse positive træk svækkes imidlertid, når vi går over til repræsentativiteten i snævrere forstand, d. v. s. beretningernes indholdsmæssige strukturering. Det har i denne henseende været afgørende for historikeren, at materialet i alt overvejende grad er blevet indsamlet med et andet formål for øje. Resultaterne er fremkommet i overensstemmelse med den etnologiske metodes indsamlingsteknik og særlige anvendelsesområde, men også ud fra egne præmisser er materialet forbundet med store mangler (jvf. Nationalmuseets arbejderundersøgelser).

Hermed er ikke sagt, at det er umuligt for historikeren at benytte etnologiens data og metode. – Kernebegrebet i den etnologiske forskning er kultur, hvormed bl. a. hentydes til det indre liv (fester, skikke, ritualer og normsystemer) indenfor forskellige arbejdsmiljøer samt politiske, faglige, kooperative og kulturelle foreninger. Det »indre liv« søges dels beskrevet som tradition, hvorved forstås spredningen af et bestemt kulturelement og dets indlemmelse i et bestemt miljø, dels ved innovation, d. v. s. tilpasning eller fornyelse i et kulturelt system og endelig ved begrebet revolt, der hentyder til forkastelsen af accepterede mål og gængse normer og forsøg på at erstatte dem med nye.

Heraf skulle det fremgå, at den etnologiske metode indeholder væsentlige begreber og analysemål som kan kaste lys over de fremførte problemområder (a–f), men samtidig formår at inddrage nye synsvinkler i studiet af arbejderbevægelsens historie.

Det kan altså tilrådes at anvende de foreliggende erindringer til det yderste, men for at nå videre er det tvingende nødvendigt, at historikerne går i gang med på egen hånd at skabe materiale, et materiale som iflg. Edvard Bull i bedste fald »vækker fantasien, antyder problemer, som bør undersøges og opstiller hypoteser, som bør prøves«.

Ved en indsamling vil mulighederne for til fulde at udnytte erindringerne som historisk kilde afhænge af de valgte indsamlingsmetoder.

En beskrivelse og identificering af forskellige sociale grupper og miljøer kræver, at undersøgelsen (indsamlingen) foregår indenfor velafgrænsede sociale og geografiske rammer, hvor erindringsmaterialet kan suppleres og kontrolleres ved hjælp af andet kildemateriale. Sådanne lokalsamfund kan enten være et fabrikkssamfund, et landarbejdermiljø eller en bestemt bydel.

Foruden de anførte geografiske forudsætninger møder vi ved indsamlingsarbejdet nogle sociale afgrænsningsproblemer.

For at nå til større klarhed over de ovenfor opstillede grundlæggende problemområder (a-f) må vi bl. a. ved udformningen af spørgeskemaer, i første række, gå ud fra arbejderens konkrete hverdag, som den har formet sig på arbejdspladsen og i familien.

Det vil være interessant at høre om arbejdets daglige rytme, hvorledes de forskellige arbejdsprocesser blev udført, hvem af arbejdskammeraterne man omgikkes og hvorfor, virksomhedens kontrol- og autoritetsformer og ikke mindst holdningen til virksomhedslederne/ejerne og arbejderorganisationerne bør berøres især i forbindelse med strejker og andre protestaktioner. Familien danner ramme om selve forsørgersituationen og arbejderens som forbruger, hvorunder lønningernes, ernæringens, boligens og opdragelsens sociale funktion træder tydeligere frem. Hertil kommer så forbruget af massemediernes, udveksling af information arbejderne imellem og evt. deltagelse i de politiske, faglige, kooperative og kulturelle foreningers indre liv og opbygning.

Først efter på lokalt plan at have indsamlet et tilstrækkeligt omfattende materiale, kan vi danne os et billede af arbejderklassen som helhed d. v. s. rekrutteringen til arbejderklassen og dens sociale sammensætning samt dens materielle og immaterielle kultur.

Ved indsamlingen og tolkningen af arbejdererindringer er det nødvendigt at være opmærksom på, at vi har at gøre med to typer af levnedsskildringer med forskellig vidneværdi og som derfor også kildekritisk bør behandles forskelligt.

Det som kendetegner langt de fleste arbejderindringer er, foruden et sprogligt set lavt abstraktionsniveau, en meget personlig stil hvor selv de mest intime oplevelser gengives. Beretterne befinder sig i skildringerne indenfor meget snævre sociale rammer, det være sig familien, venner og nære bekendteforholdet til faderen, moderen, mesteren og arbejdskammeraterne, yderst sjældent reflekterer de over samfundets opbygning og deres egen sociale placering. Disse erindringer mulighed for at informere korrekt om lønninger, arbejdsprocesser, arbejdstid, navne etc. er tvivlsom og hvor memoirerne benyttes som grundlag for en holdningsanalyse er det ikke muligt direkte at bygge på beretternes udsagn om egne følelser og stemninger, men i flg. E. Bull vil vi se at »arbejderminnene gir en hel del, men det er uhyre vanskelig å bruke dem slik at resultatene kan bli pålitelige. Det er svært sjelden at folk er i stand til å huske og beskrive sine egne meninger og følelser etter mange års forløp. Direkte uttalelser om slikt er derfor et tvilsomt materiale å bygge på. Men meninger og følelser vil ofte komme fram mer in-

direkte i sammenheng med konkrete historier og bestemte opplevelser«.16

Karakteristisk for den anden gruppe af erindringer er at tolkning og vidneværdi ikke baseres på beretningernes immanente sociologi, men derimod på deres egne eksplicitte sociologiske betragtninger, de anskuer således arbejderens situation ikke indefra men udefra. Den skarpe adskillelse mellem observatør (forskeren) og den historiske aktør (erindringskriveren), som lå til grund for vurderingen af den første erindringstype er ikke til stede her hvor beretteren, ofte i et velformet sprog præget af en betydelig abstraktionsevne, bliver synteseskabende. Memoirerne bærer præg af at være knyttet til forskellige rolle-typer ofte af institutionel art, det kan være fagforeningsfolk, tillidsmænd og arbejderpolitikere, mennesker som har stået eller stadigvæk står den institutionelle normkilde nær. På sin vis kan man tale om at disse kilder på samme tid er personlige og offentlige, de vil »derfor ha et mer spesifikt og saklig bestemt innhold, og vanlig være mer preget av formelle klisjeer og fiksjoner«.17 Har man indset dette og er beretningen blevet underkastet den traditionelle kildekritik, står vi i mange tilfælde over for en givtig og informativ kilde, hvis ophavsmand, ofte sidende på en central post, har en særlig nær innsigt i arbeidsforhold og arbejderpolitikk på forskjellige beslutningsniveauer.

Konkluderende kan erindringerens kildeværdi sammenfattes under flg. fire punkter:

1. Erindringerne kan give grundlaget for en opstilling af en eller flere hypoteser og hjelpe med til en verifisering af disse.
2. Erindringerne kan desuden i videre forstand, som tidligere formuleret af E. Bull, vække fantasien, antyde problemer som bør undersøges og opstille hypoteser som bør prøves.
3. Den personlige beretning kan tjene som illustrasjonsmateriale for allerede verifiserede hypoteser.
4. Erindringerne kan tjene som kontroll og korreksjon for andre kilder, og naturligvis benyttes hvor der intet andet kildemateriale er.

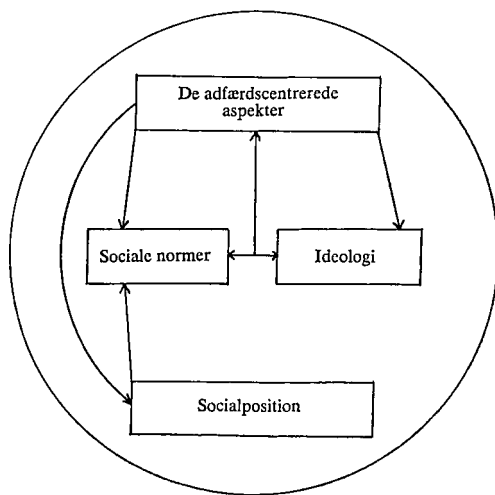
Som kilde knytter der sig til erindringerne desuden den fordel, fremfor de fleste andre kilder, at de giver en sammenhengende fremstilling af et længere livsløb hvor en hel række personlige faktorer på forhånd fremstår samlet inndefor en konkret historisk periode.

Viktigst af alt er imidlertid det bidrag, som erindringsmaterialet kan give til de historiske forklarings natur, det vil sige mulighetene for at nå fra det individualpsykologiske til det gruppespesifikke og derfra til at finde sammenhengen mellom de forskjellige gruppefænomener og at forklare hvordan de er oppstået og forandre sig.

Arbejderbevægelsen, arbejderklassen og sociale forandringer

Klasserne er ikke skarpt definerbare. »They are rather aggregations of persons round a number of central nuclei, in such a way, that it can be said with confidence of those nearer each centre that they are members of a particular class but that those further from a centre can be assigned to the class it represents only with increasing uncertainty«. ¹⁸ Bulls klassesdefinition, som han har hentet fra G. D. H. Coles »Studies in Class Structure« (1955) har p. g. a. sin teoretiske og empiriske anvendelighed været retningsgivende for de kildekritiske og metodiske aspekter i forrige afsnit. Klassedefinitionen må derudover i sin indre sociologiske logik og i sit historiesyn betegnes som værende dynamisk og kan derfor tjene som et videnskabeligt inspirerende udgangspunkt for studiet af sociale forandringer, herunder holdningsstrukturer. Et begreb, der indeholder nogle over- og underbegreber samt relationer, som jeg vil søge at skitsere med arbejderklassen og arbejderbevægelsen som et konkret udgangspunkt. ¹⁹

Basis-model for studiet af sociale forandringer med særlig henblik på en holdningsanalyse:

Ved social position forstås personens eller gruppens placering i det social-økologiske system, hvor flg. variable kan være af betydning: Indkomst, uddannelse, social sikkerhed, erhvervsprestige, personlig prestige, social oprindelse, social- og geografisk mobilitet, arbejdsfunktion; vi har med andre ord et begreb (social position), som refererer til arbejderklassens generelle livsbetingelser og dermed også til produktionsstrukturerne. Arbejderklassen

fremstår i sit socio-økologiske udgangspunkt som en aggregativ gruppe, d. v. s. gruppen – og følgende adfærd – eksisterer kun som et signifikant statistisk fænomen. Ideologi er at forstå som de normer – alt andet lige – der udgår fra en social institution d. v. s. organisationer, partier, kirke og regering. Disse ideologier konfronteres imidlertid med mennesker, som netop i kraft af deres sociale position er under påvirkning fra andre normkilder (residual størrelse). Denne konfrontation mellem ideologi og sociale normer resulterer derefter i en holdning, som igen betinger en vis social adfærd med feedback effekt.

De adfærdscentrerede aspekter omfatter udviklingen og strukturen i partier og organisationer – eksternt og internt – med tilknytning til arbejderklassen. Desuden er det væsentligt at medtage udviklingstendenser, som har manifesteret sig enten som konflikt eller konsensus, med andre ord har arbejderklassens historie været præget af samfundsmæssig moderation, mobilisering, integration og legitimering eller radikalitet og disintegration, i hvilken grad og hvorfor?

Modellens dynamiske perspektiver fremviser samtidig en interaktion og feedback sådan at forstå, at der ikke er nogen initial årsagsfaktor, hvor f. eks. de økonomiske forandringer virker determinerende på den sociale- og socio-politiske struktur heller ikke i sidste instans.

Hermed ikke være sagt, at der ikke kan prioriteres mellem de forskellige variable, i en konkret empirisk undersøgelse vil det ofte være praktisk at udelade en hel del variable og endog med stort udbytte anvende en monokausal indfaldsvinkel.

Endelig tager modellen og de dermed forbundne begreber hensyn til kravet om et differentieret analyseniveau.

Både det (social)psykologiske, det organisationsstrukturelle og det samfundsstrukturelle niveau og forbindelsen mellem disse niveauer, er til stede i denne model. Derfor vil det heller ikke volde nogle principielle metodiske vanskeligheder at indføje de holdningsmæssige problemområder fra afsnit IV (a–f) i modellen. Erindringsmaterialet har hermed fået en logisk og heuristisk placering i historiske studier over sociale forandringer.

I al sin enkelthed har modellen skulle tjene som et redskab og ideal for forskningen som »prøver at finde ud af i hvilken udstrækning »arbejderklassen« gik over fra at være bare en samling af mennesker med nogenlunde ens placering på den sociale rangliste til at være en »kollektiv« gruppe med bevidst sammenhold«. ²⁰

Den opstillede model, hvis over- og underbegreber hovedsagelig er hentet fra sociologien, må ikke opfattes som et lukket teoretisk system, men kendetegnes af problemer og løsningsforslag på et abstraktionsniveau på linie med de såkaldte »middle rang theories«, som beskriver og analyserer mekanis-

mer, relationer og processer indenfor en tidsmæssig og geografisk defineret ramme. Det valgte abstraktionsniveau, hvor teorier og hypoteser står i nært forhold til de observerede data, gør det muligt at opfylde historikerens krav om empirisk forskning uden at forbigå de kildekritiske aspekter.

Historikeren har derefter mulighed for at benytte sociologiens, etnologiens, politologiens og økonomiens redskaber for siden at knytte disse begrænsede teorier sammen til multidimensionale historiske teorier.²¹

Noter

- 1 Jvf. det Humanistiske forskningsråds projekt over industrialismens boliger og bygninger og det dertil knyttede tidsskrift, »Industrialismens bygninger og boliger. Det industrielle miljø 1840–1940«. Gunnar Viby Mogensen m. fl.: »Socialhistorie. Kilder og studieområder vedrørende dansk socialhistorie efter 1890« (Kbh. 1975).
- 2 Wolfram Fischer: »Ökonomische und soziologische Aspekte der frühen Industrialisierung. Stand und Aufgaben der Forschung« i W. Fischer: »Wirtschaft und Gesellschaft im Zeitalter der Industrialisierung« (Gøtt. 1972 s. 24–25).
- 3 Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv er på nuværende tidspunkt – under ledelse af Flemming Mikkelsen – ved at registrere hvad de lands- og lokaldækkende arkiver og museer måtte sidde inde med af utrykte arbejdererindringer.
- 4 En del arkiver og museer er uden erindringsmateriale medens andre enten ikke har ressourcer til at gennemgå det indkomne materiale eller de befinder sig i en begyndende indsamlingsfase.
- 5 Om aktiviteterne på de lokalhistoriske arkiver se »Lokalhistorisk Journal«.
- 6 Lokalhistoriske publikationer baseret på erindringsstof se f. eks. H. P. Hansen: »Amtsbannerne på Als« (Historisk Samfund for Als og Sundeved 1975) og Ingeborg Christmas-Møller og Minna Holm Kragelund: »Dagligliv bag dæmningen. Lamme-fjorden 1873–1973« (Kbh. 1974).
- 7 Yderligere omtale af indsamlingsarbejdet med uddrag af erindringerne kan indhentes i det af magistraten (3. afd.) udsendte værk »Københavnere fortæller« (1972) redigeret af Poul Strømstad. Se også Københavns stadsarkiv, hovedjournal nr. 100/1969.
- 9 Sigurd Jensen: »Københavnske pensionister fortæller skolehistorie – Præsentation af et kildemateriale«. (Årbog for Dansk Skolehistorie, 1973).
- 9 Samme s. 74, 94–95.
- 10 Afsnittet bygger på D. Yde-Andersen: »Lidt om arbejderundersøgelserne« (Nationalmuseets Arbejdsmark 1959, s. 83–88). D. Yde-Andersen: »National Museum Studies of Industrial, Skilled and Unskilled Workers« (Dansk Folkemuseum og Frilandsmuseet, Nationalmuseet 1966, s. 143–150). Edvard Bull (red.): »Arbejdsfolk fortæller. Fra papirindustrien«. (Oslo, 1953). Forskellige udgivelser af Nationalmuseets indsamlede materiale f. eks. »Smeden« (red. D. Yde-Andersen, Kbh. 1952). Desuden har stud.mag. Carl Erik Andresen stillet en del oplysninger til min rådighed. Han arbejder for tiden på et speciale om de nordiske arbejder- og håndværkerundersøgelser med særlig henblik på tømrerne (ca. 90 erindringer fra Nationalmuseet).

- 11 En udmærket introduktion til NEU se Ole Højrup: »Om Nationalmuseets etnologiske undersøgelser« (Budstikke 1963, p. 81–108).
- 12 Det skal her bemærkes at målet for og anvendelsen af kildekritik, indenfor etnografi og historie, kan afvige meget fra hinanden.
- 13 For en detaljeret indføring se »Saglig Registrant for Danske Kulturhistoriske Museer«, af Svend Jespersen, 2. rev. udg. 1954.
- 14 Denne problemstilling land/by er blevet behandlet i en række nye etnologiske studier f. eks. Sven B. Ek: »Nöden i Lund« (Landskrona 1971), samme »Stadens födelse« (1967) samt M. Hellspong och O. Löfgren: »Land och stad« (Lund, 1974).
- 15 Afsnittet bygger i det væsentlige på Edvard Bull: »Arbeidermiljø under det industrielle gjennebrudd« (disp., Oslo 1958). Oppositionsindlæggene i Norsk Historisk Tidsskrift, 1959, s. 263–315. E. Bull: »Autobiographies of Industrial Workers (International Review of Social History vol. I, 1956). Albert Koch: »Arbeitermemoiren als sozialwissenschaftliche Erkenntnisquelle« (Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik, 61 Band, 3. Heft, Tübingen, 1929). I. Talve: »Arbeit und Lebensverhältnisse der finnischen Bahnbauarbeiter und Eisenbahner (Scripta Ethnologica 18, Turku 1964, s. 2–40, Wolfram Fischer: »Arbeitermemoiren als Quellen für Geschichte und Volkskunde der industriellen Gesellschaft (W. Fischer: Wirtschaft und Gesellschaft im Zeitalter der Industrialisierung, Gött. 1974). Flemming Hemmersam: »Arbejderkultur« (Manuskript, 1974).
- 16 Bull: »Arbeidermiljø« s. 11.
- 17 Ottar Dahl: »Grunntrekk i historieforskningens metodelære« (Oslo 1967) s. 42–43.
- 18 G. D. H. Coles klassedefinition er taget fra E. Bull: »Arbeidermiljø« s. 4.
- 19 Værker om sociale forandringer med metodisk sigte til historikeren se flg. Robert F. Berkhofer: »A Behavioral Approach to Historical Analysis« (New York 1969). J. A. Ponsioen: »The Analysis of Social Change Reconsidered« The Hauge, 1962, W. F. Wertheim: »Evolution och reolution« (Stoch. 1962). Wolfgang Zapf (hersg.): »Theorien des sozialen Wandel (Berlin, 1971). Indeholder en fyldig bibliografi. Peter Chr. Ludz (hersg.): Soziologie und Sozialgeschichte (Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, Sonderheft, 16/1972).
Sociale forandringer med særlig henblik på arbejderklassen og arbejderbevægelsen se J-F. Bergier: »The industrial Bourgeoisie and the Rise of the Working Class 1700-1914« (The Fontana Economic History of Europe, bd. 3, ed. Carlo M. Cipolla, 1971). Samuel J. Surace: »Ideology, Economic Change, and the Working Classes: The Case of Italy« (Berkely, 1966). Gerd H. Hardach: »Der soziale Status des Arbeiters in der Frühindustrialisierung« (Berlin 1969). Niel J. Smelser: »Social Change in the Industrial Revolution« (Lond. 1959). Stephan Thermstrom: »Poverty and Progress« (New York 1964). Edward Shorter and Charles Tilly: »Strikes in France 1830–1968« (Camp. 1974). Jürgen E. Büse: »Gewerkschaften im Prozess des sozialen Wandels in Entwicklungsländern« (Bonn 1974).
- 20 E. Bull: Arbeidermiljø s. 5.
- 21 Ang. de teoretiske overvejelser og muligheder kan flg. anbefales: Hans-Ulrich Wehler: »Geschichte als Historische Sozialwissenschaft« (Frankfurt, 1973). Samme: »Modernisierungstheorie und Geschichte« (Gött. 1975). Sven Tägil: Komparation och generaliseringsnivå« (Studier i historisk Metode 6, Oslo 1972).

Appendix A

Til alle folkepensionister i Københavns kommune

Magistratens 3. afdeling indbyder Dem herved til en usædvanlig opgave, som forhåbentlig vil interessere Dem, og som i hvert fald interesserer de kredse, der beskæftiger sig med byens historie.

Årene omkring århundredeskiftet var på mange måder en brydningstid, hvor store økonomiske, tekniske og sociale forandringer var i gang. De, der var unge i de år, husker begyndelsen til meget af det, som i dag er en helt selvfølgelig ting i hverdagen.

Også i København skete der netop i de år meget nyt, som mange af vore pensionister har fulgt med egne øjne. Mange – og ikke mindst mange børn – havde hårde kår dengang, og mange af dem fik det hårdt igen under den store krise i 1930'erne, som så blev efterfulgt af krig og besættelse, men der er nok også mange ældre, som med glæde tænker tilbage på noget, som fandtes i deres unge dage og som savnes i dag.

Næsten alle pensionister i København vil sikkert på områder af den ene eller den anden art have erindringer om forhold, som var helt, helt anderledes end i dag. Derfor vil vi gerne bede Dem nedskrive lidt om Deres livs forløb og specielt om, hvad der har gjort stærkt indtryk på Dem i Deres barndom og ungdom.

Om det bliver langt eller kort, og hvordan det gøres, er ikke afgørende – hvert enkelt bidrag vil alligevel være med til at udfylde billedet af dagliglivet og vilkårene i den tid.

Appendix B

Nationalmuseets vejledning ved levnedsskildring

(Fra Nationalmuseets side gjorde man opmærksom på at levnedsskildringerne – som skulle skrives på museets specielle holdbare papir – skulle danne udgangspunkt for museets kulturhistoriske undersøgelse af arbejderne, håndværkernes, og industriens forhold i tiden omkring århundredeskiftet. Foruden skildringen spurgte man efter gamle fotografier, vandrebøger eller andet, der kunne illustrere forholdene på arbejdspladserne og i hjemmene.)

1) *Navn, stilling og adresse.*

2) *Barndom.* Fødselsår og fødested. Forældrenes navne og fødselsår. Oplysning om, hvorfra forældrene stammer. Familiens størrelse i barndommen, herunder søskende og andre i hjemmet boende familiemedlemmer, logerende m. v.

De økonomiske forhold. Forældrenes erhverv og arbejde.

Hjemmets indretning. Boligens størrelse, indretning og møblering. Værelser-

nes udnyttelse ved dag og nat. Huslejens størrelse. Hvis familien har boet flere steder under Deres barndom, ser vi gerne, De skriver om et par af disse lejligheder.

Det daglige liv. Hverdagens inddeling fra morgen til aften, d. v. s. oplysninger om, når på dagen måltiderne lå, og når de voksne gik til og fra arbejde. Oplysninger om, hvad dagens måltider bestod af, og om der var forskel på den mad, manden fik, og den de øvrige familiemedlemmer fik. Oplysninger om madlavning, vask og rengøring. Om familiens beskæftigelse og interesse efter fyraften og på søndage, herunder de voksnes deltagelse i foreningsliv og politik, samt om hvilke aviser, familien holdt, og om hvilke bøger, der blev læst. Om søndagsskole, kirke- og altergang. Om forholdet til husvært, de handlende og myndighederne, samt en karakteristik af kvarteret og dets beboere.

Højtid og fest. Familiefester: barsel, dåb, fødselsdage (om konfirmation se nedenfor), forlovelse, bryllup, guld- og sølvbryllup, jubilæer og begravelse. Årets højtider og fester: nytår og grundlovsdag, sct. Hans, Mortens aften, jul.

3) *Skolegang og arbejde i skoleårene.* Om skolen, dens lærere og deres undervisning. Om skolebespisning og andre gratis ydelser fra skolen. Om frikvarter, ferie og skoleudflugter. Om forholdet mellem skolebørnene indbyrdes fra forskellige klasser, fra forskellige skoler og kvarterer. Om arbejde i skoleårene og om dets varighed, art og aflønning.

4) *Konfirmation.* Om forberedelse, overhøring, selve konfirmationen og den påfølgende fest. Om konfirmationsudstyret og gaverne. Om evt. første altergang og ydelser til præsten. Om rettigheder og pligter, der fulgte med konfirmationen.

5) *Læreår* (for ufaglærte de første arbejdspladser efter konfirmationen). Arbejdets art, læretidens længde, læremesterens ydelser i løn, kost, renlighed, logi og tøj, faderens eller værgens forpligtelser på drengens eller egne vegne over for læremesteren. Om modtagelsen af den ny læredreng på arbejdspladsen. Om arbejdsdagens længde og inddeling. Om arbejdstøj og eget værktøj. Om selve arbejdet og oplæringen til dette. Om forholdet til mester, hans husstand, til svenden og til ældre og yngre lærlinge. Om arbejdspladsens skikke og sædvaner, herunder fester, der fejredes på arbejdspladsen. Om prøver og skikke i forbindelse med udlæringen.

6) *Vandreår.* Om vandringens formål, om den fulgte rute, om herberger og understøttelse, om skikke og sædvaner blandt svende på valsen.

7) *Soldatertid.* Om tjenestetiden og genindkaldelser.

8) *Ungdomsliv.* Om livet uden for arbejdspladserne i ungdomsårene. Om sport, forlystelser, faglige og politiske foreninger, om aftenskoler og om anden form for ekstra undervisning. Om forlystelser og samvær med kammerater.

9) *Arbejdsår.* Om de forskellige arbejdspladser, De har været på efter soldatertiden. Om arbejdets varighed på de forskellige pladser, om arbejdspladsens indretning, om omklædning-, spise- og vaskerum og om toiletforhold. Om arbejdsdagens længde og inddeling de forskellige steder. Om arbejdets organisering, herunder sjak og lignende. Om løn og ferie. Om forholdet til overordnede, kol-

leger og underordnede. Om talemåder, skikke og overtro inden for faget. Om arbejdsstandsninger og deres følger.

10) *Etablering*. Om eventuel etablering som selvstændig næringsdrivende, med beskrivelse af de økonomiske krav og af virksomhedens indretning.

11) *Familieliv*. Om forholdet mellem datidens unge, om forlovelse, bryllup, udstyr og bosættelse. Om familieliv og om børnene. Om deltagelse i politik og det offentlige liv eller i faglige foreninger og organisationer. Om andre interesser uden for arbejdet, f. eks. selskabelige foreninger, kolonihavebevægelse eller religiøse bevægelser.

12) Deres vurdering af udviklingen i hjem og på arbejdsplads i den tid, De har levet.

Appendix C

Spørreliste

Minner fra treforedlingsindustrien

Alle som arbejder eller har arbejdet i tresliperier, cellulose- eller papirfabrikker, kan hjælpe til med undersøkelsen. Det gjelder bare om å skrive det en sjø har opplevd, eller det en har hørt av foreldre eller eldre arbeidskamerater. Yngre folk som ikke husker langt tilbake, kan gi god hjelp ved å spørre ut gamle som ikke vil eller kan skrive sjøl; de bør da gjengi så nøyaktig som mulig det som de gamle forteller.

Meningen med undersøkelsen er å få så rike opplysninger som mulig om de menneskene som har hatt sitt virke i treforedlingsindustrien. Vi ber derfor om å få mest mulig sammenhengende livsskildringer, der en ikke bare tar det som direkte knytter seg til treforedlingsindustrien, men også forteller om sin barndom, sitt arbeid før en begynte i treforedlingsindustrien, sitt liv utenfor arbeidsplassen.

Her nedenfor stiller vi opp en del punkter som helst bør komme med i skildringen. Det er likevel ikke alle som kan svare på alle spørsmålene, mens mange kan fortelle mye mer enn det her direkte er spurt etter. Punkterne skal da ikke være noe bånd for fortellerne. De er bare ment som hjelp til å komme på de viktigste tingene. Har De arbeidet i flere bedrifter innenfor treforedlingsindustrien, vil vi sjølsagt gjerne ha svar på spørsmålene for hver enkelt bedrift.

Vi ber om at skildringerne blir gjort så utførlig som mulig. Nettopp *detaljene* har ofte størst interesse. Hvis De ikke rekker å svare grundig på alt, er det imidlertid bedre å skrive utførlig om noen få punkter enn å fare overflatisk over det hele.

Oppgi alltid så tydelig som mulig *hvor* det de forteller om, foregikk. Oppgi også *når* det var; husker De ikke bestemte årstall, så oppgi det tilnærmedesvis,

f. eks. »i 1890-årene«, »omkring 1900«, »da jeg var i 20 års alderen« e. l. Der-
som De forteller ting De har hørt av andre, oppgi da helst *hvem* De har hørt
det av. Hvis De ikke vil at Deres navn skal offentliggøres, bør De gjøre opp-
merksom på dette.

Har De *fotografier* eller andre bilder som kan illustrere Deres beretning, *brev*
eller andre dokumenter som forteller om arbeidsliv eller dagligliv, vil vi være
taknemlige for å få tilsendt slike ting; om De vil ha originalene tilbake, kan
vi ta kopier av dem.

Spørreliste

1. *Foreldrene*

Foreldrenes yrke og alder. Hvor var de født, og hvor bodde de senere i livet?
Gjengi det de har fortalt om sitt liv sitt arbeid.

2. *Barndomshjemmet*

Hvor mange familiemedlemmer var der i hjemmet?

Boligforholdene: Lå der mange i hver seng? Ble det brukt feltsenger eller
flatsenger? Hvordan var ellers utstyret i hjemmet? (Enkle grunnriss av rommene,
med plassering av møblene, kan gjøre forholdene klarere).

Kostholdet: Var det *nok* mat? Hvor mange måltider ble det brukt? Hva slags
mat var vanlig?

Klærne: Gikk arbeidsfolk i Deres barndom vanligvis med arbeidsklærne også
utenfor arbeidstida, eller hadde de andre klær å skifte på seg om kvelden, om
søndagene og til fest? Hade barna tilstrekkelig skotøy?

Fortell om Deres skolegang og annen utdanning.

Hva slags arbeid ble De satt til å gjøre i Deres barndom?

Ble det gjort forskjell på barn av småkårsfolk og andre ved konfirmasjonen?
Måtte De sjøl ta arbeid for å betale konfirmasjonsklærne, eller greidde for-
eldrene disse utgiftene?

3. *Det første lønnsarbeidet*

Fortell om det første lønnsarbeidet De hadde. Arbeidstid og lønn? Hva ble
lønna brukt til? Fikk De bruke pengene sjøl, eller var det foreldrene som rådde
over dem? Fortell om de forskjellige arbeidsplassene hvor De var før De begynte
i treforedlingsindustrien.

4. *Treforedlingsindustrien*

Når og hvor begynte De å arbeide i treforedlingsindustrien? Hvorfor søkte De
arbeid der? Fortell om det arbeidet De begynte med der, og om de forskjellige

slags arbeid De senere har hatt i denne industrien. Legg særlig vekt på å skildre slike arbeidsprosesser som nå er gått av bruk eller er blitt sterkt forandret.

Likte De Dem bedre eller dårligere i treforedningsindustrien enn i det arbeidet De hadde hatt før? Hvorfor?

Var det større eller mindre arbeidstempo før enn det er nå? Årsaker til forskjellen?

Var det noen slags festsikker e.l. som knyttet seg til fabrikkarbeidet? Var det f. eks. skikk at nye folk som begynte på fabrikken, måtte spandere på arbeidskameratene, eller var det andre skikker som hørte med når en begynte på arbeidet?

5. Lønn og arbeidstid

Hvordan var lønna i de forskjellige perioder av Deres liv? Hvordan var akkordfortjenesten jamført med daglønna? Fikk arbeiderne noen ytelser fra bedriften i tillegg til pengelønna? (F. eks. gratis ved, gratis eller særlig billig hus).

Bodde De i bedriftens arbeiderbolig, i privat leiegård, i eget hus, eller innlosjert hos en annen familie? Hvor stor var leia? Fortell i det hele om boligforholdene og om forholdet til husverten.

Hadde De noe jordbruk eller annet ekstraarbeid i tillegg til det vanlige fabrikkarbeidet? Hadde De gris eller andre husdyr?

Hvordan var arbeidstida og skiftordningen? Hvis det ikke var regelmessige matpauser, hvordan innrettet en seg da? Hvordan syntes De den lange arbeidstida virket? Var det mye overtid? Hvordan var overtidsbetalingen?

6. Kamerater og overordnede

Fortell om Deres arbeidskamerater, arbeidsformenn og arbeidsgivere. Hvordan var det med samholdet mellom arbeiderne?

Fortell om fagforeningen eller andre foreninger De har vært medlem av. Når og hvorfor meldte De Dem inn? (Eller, hvis De er uorganisert: Hvorfor har De ikke meldt Dem inn i foreningen?) Hva har foreningen betydd for arbeidsfolk?

Fortell om konflikter De har vært med i eller kjenner til, både før fagforeningen ble stiftet og siden.

7. Privatlivet

Fortell om bryllup, ekteskap, barna, familielivet.

Fornøyelser i ungdommen og senere.

Har De vært arbeidsløs i noen periode? Hvordan gikk det da med økonomien?